

21. századi magyarságszimbólumok

Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor: *A mindennapi élet magyarságszimbólumai*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2023. 490 old.

A kontinuos entitások zavaró, nyugtalanító hatását szüntette meg a rendszerszemlélet. Karl Linné rendszerezése két jelentős újítást honosított meg. Az egyik maga az objektumok rendszere, osztályozása, a másik pedig az objektumok rendszerének a nevezéktan, a nomenklatúra szintjén való leképezése. A „les mots et les choses” (Foucault) megfeleltetése a szemlélet, a gondolkodás, a tudomány koherenciáját, transzparenenciáját és ökonómiáját hozta magával. Lévi-Strauss az általánosítást és az egyediesítést (universalisation et particularisation) tartotta a mitológia két alapvető logikai operátorának. Ez a két operátor az egyedi objektumokat folyamatosan rendszerbe, viszonyhálózatba emeli, valamint fordított irányban láthatóvá teszi a rendszer elemeit és a közöttük lévő viszonyokat.

Az enciklopédia, a lexikon az 1600-as évektől, majd fokozottabb mértékben a felvilágosodást követően a felhalmozódott ismeretek összegzésére és rendszerezésére, áttekinthetővé tételére vállalkozott. Az utóbbi évtizedekben a szimbólumkutatás- és értelmezés is ezt a műfajt vette igénybe.

Jankovics Marcell a kalendáris év napjaihoz kötődő, az idő múlására és rendjére figyelmeztető, az időpontok és időszakok jelentésére figyelmeztető és emlékeztető, a speciális időintervallumok megélésére

szolgáló jelképeket sorakoztatta fel, havi csoportosításban. Márciusban kerül sor a test megtisztítására, a természet megújulására, a remény feltámadására. A jelentések ismételtelen legendákban vannak megjelenítve, amelyek szereplői a harcias természetű és mindig cselekvőkész Mars isten, a Kos csillagjegy olümposzi védnöke, Athéné (Minerva), a Jeruzsálembe bevonuló, majd a keresztthalált elszennvedő és feltámadó Krisztus, a kalendáriumot megújító Gergely pápa, az írek térítő szentje, Patrik, a Jézust felnevelő Szent József. A hónap rituális teendői a farsang- és téltemetés, a kálváriajárás, a tojásfestés, a hajnalfaállítás, a barkaszentelés, a böjt (Jankovics Marcell: *Jelkép-kalendárium*. [Budapest], Panoráma, 1988). Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András és Szemadám György közel 500 szócikkben mutatta be az egyetemes művészet, a világvallások, a primitív és a modern kultúrák jelképeit. A betűrendbe helyezett szócikkek az egy-egy jelhez kapcsolódó, esetleg eltérő jelentéseket foglalják össze. Egy példát kiemelve, a lánc egyrészt az összetartozás jelképe; megtestesülése a Tejút; az ég és a föld, valamint az emberek (pl. családtagok) közötti kötelék. A másik, ezzel ellentétes jelentése a rabság, a büntetés. A szimbólumok közötti viszonyokat keresztutalás jelzi (Hoppál Mihály–Jankovics

Keszeg Vilmos (1957) – etnográfus, professor emeritus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, vkeszegv@gmail.com

<https://doi.org/10.36373/em-2025-2-21>

Marcell–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Budapest, Helikon, 1990). Tánczos Vilmos 15 csoportba sorolva közel 100 szimbolikus jelentésegységet foglalt rendszerbe. Az előző könyvektől eltérően a szerző a jelentésmezőket határolja be, majd ezen belül nevezi meg a jelentést hordozó objektumokat. A zárt tér képi egységei a megállt idő, a létszférák közötti átjárás, az üreg, az edény, jelentései pedig rendre a végső menedék, a hibernálás, a feltámadás, a termékenység, a szexualitás. Olykor különböző jelhordozók alkalmasak ugyanazt a jelentést előállítani (a megállt idő szimbólumai a sírbolt, a sziget, az erdő, a fészek, a tojás) (Tánczos Vilmos: *Folklórszimbólumok. Egyetemi jegyzet*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2006). Szegeden készült az a szimbólumtár, amely „a művelődéstörténet, különösen a művészetek tanulmányozásához kíván segítséget nyújtani. Elsősorban a görög–római és zsidó–keresztény alapokon nyugvó európai műveltség”, valamint „az európai szemszögből egzotikus civilizációk” jelképeit szándékozott áttekinteni (Pál József–Újvári Edit–Borus Judit–Ruttkay Helga: *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest, Balassi Kiadó, 2001).

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor az 1990-es évek végétől vállalkozik a nemzeti szimbólumok feltárására, rendszerezésére, használatuk követésére. A kutatás előzményét képezi a szerzőpáros három kiadást megért, *Értékválasztás. A választási pártműsorok elemzése* (Budapest, Új Mandátum, 1990, 1994, 1998), valamint a *Jelbeszéd az életünk* (Budapest, Osiris–Századvég, 1995) című, szerkesztett kötete. A munkamódszert a *Magyarságszimbólumok* című, először két alkalommal 1999-ben (Budapest, Európai Folklór Intézet–Teleki László Alapítvány), majd bővített változatban 2002-ben (Budapest, Európai Folklór Intézet, Örökség sorozat) megjelent kötet tartalmazza. Az

élő – használatban és ennek következtében változásban lévő, azaz folyamatosan gazdagodó és átrostálódó – nemzeti szimbólumrendszer különböző regiszterekben fejlődik és érhető tetten (társadalmi, politikai diskurzus, oktatás, média, művészet, marketing, ünneplés, turizmus). A forrásanalízis helyett a szerzők antropológiai-szociológiai természetű adatgyűjtést kezdeményeztek; egy zárt és egy nyitott kérdéseket tartalmazó kérdőív kitöltésével adatközlők értékelték (helyezték sorrendbe) vagy nevezték meg az általuk használt, számontartott, tehát émiikus szimbólumokat. A szimbolikus jelentést hordozó objektumok területei a szerzői hipotézis részét képezték. Ezek: a színek, címerek, hely- és vízrajz, éghajlat, flóra és fauna, városok, települések, öltözet, zene, tánc, építészet, járművek, ünnepek, foglalkozások, ételek és italok, sport, mentalitások, ügyek. A kutatás első fázisa (1997-ben) 1000 fős reprezentatív minta alapján állított össze a nemzeti szimbólumok rendszerét. Az első felmérés alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a szimbólumrendszer a különböző szociokulturális csoportok szerint – nemek, korcsoportok, iskolai végzettség, foglalkozási csoport, pártok, településtípus, régiók – jelentősen árnyalódik. „Az ember minden önmeghatározási formájának megvan a szimbólumrendszere” – írják a szerzők. Ezért a kutatás folytatásaként 1998-ban 300 magyarországi és 1999-ben 100 erdélyi értelmiségi adatközlővel egészült ki a mintavétel. A 2002-ben megjelent bővített kiadás az általános nemzetképet két újabb szemponttal tágítja, az értelmiségi és a határon túli csoport nemzetképeinek sajátosságát ragadva meg. A kutatás harmadik fázisban (2021-ben) megismételte az ezúttal 1000 főre kiterjedő országos reprezentatív, a 300 fős anyaországi és 1200 fős határon túli (ezúttal Erdély mellett felvidéki, kárpátaljai és vajdasági) mintavételt.

A 2023-ban napvilágot látott kötet már a címében jelzi az egyik következtetést: a

magyarságszimbólumok a mindennapi életben töltik be a szerepüket. A mindennapi élet (amely magában foglalja a hétköznapokat és az ünnepnapokat) a schützi értelmezés szerint összetett fogalom, a világról kialakított kép, az ebből fakadó aktivitások és e cselekvések révén kialakuló és állandósuló kapcsolatok együttese. Azaz a szimbólumok egyszerre rendelkeznek kognitív és pragmatikus (mobilizáló és integráló) funkcióval. A világban való tájékozódáshoz és a természeti és szociális környezetbe való illeszkedéshez szükséges ismeretrendszer részei. Az ismeretek egyaránt lefedik a lokális-regionális, a nemzeti teret és a távoli világot. A szimbólum része az értékrendnek, elhatárolja a pozitív és a negatív, az otthonos és az idegen értéktartományokat. Az értékrend lehetővé teszi a lokalitás (Appadurai) megélését, kommunikálását és értékesítését, valamint a tágabb környezet üzeneteinek értelmezését, a másságok megértését és értékelését. A szerzők ezért javasolják a szimbólumrendszernek „a nemzetetudat sajátos formáiban” való értelmezését.

Valójában a nemzeti szimbólumok két, aránytalan tartományba sorolódnak. Kis számban vannak olyan jelképek, amelyek eleve erre a célra jöttek létre (zászló, címer, himnusz). A szerzők értelmezése szerint ezek mellett különböző természetű objektumok válhatnak a nemzeti azonosságtudat szimbolikus elemeivé. Közöttük vannak a kézműves tárgyak (karikásosor, kopjafa, vetett ágy), fogyasztásra előállított termények (haszonnövények és -állatok) és készítmények (ételek, italok, hungarikumok), természeti környezetek és adottságok (tájak, vizek, flóra és fauna), épített környezet (települések, építmények), a nemzeti múlt kronológiája, topológiája és alakítói (a magyarság eredete, történelmi korszakok, történelmi események helyszíne, emlékjelek, történelmi személyiségek), az életforma és életvitel karakterisztikus elemei (foglalkozás, öltözet, élettér és lakberendezés) és

rítusai (népszokások, megemlékezési szertartások), a nemzeti kultúra reprezentatív, az európai kultúrán belül sajátos, paraszti-népi alkotásai (mondák, balladák, mesék, zenék, táncok) és az európai és a világgkultúrához felzárkózó teljesítményei (stílusok, találmányok, világhíres magyarok, sportok és sportolók, magyar sajtóosságok, hungarikumok), a magyar művészetek reprezentatív alakjai és eredményei (építőművészet, szépirodalom, irodalmi hősök, zene, rajz- és játékfilm). A közel ezer szimbólumot a szerzők 33 területen azonosítják. Ezek a következők: ételek, italok, öltözetek, tájak, vizek, fák, virágok, haszonnövények, állatok, tárgyak, épület, építmény, stílus, konkrét épület, terek, helyszínek, városok, települések, zene, írók, költők, találmányok, világhíres magyarok, sportok, sportolók, a magyarság eredete, népszokások, történelmi korszakok, történelmi személyiségek, politikai kultúra, magyar sajátosságok, hungarikumok, mondák és balladák, mesék, irodalmi hősök, rajzfilm, játékfilm. Újracsoportosítva: természeti elemek (növények, állatok, tájak és tájelemek), életterek és életkörülmények (települések és építmények), az életvitel elemei (szokások, rítusok), készítmények (ételek), használati eszközök (öltözet), társadalmi folyamatok és események (az 1848–49-es, az 1956-os forradalom), személyekhez és csoportokhoz kötődő teljesítmények (karakterek, életpályák, történelmi események, sport), tudományos, művészi alkotások (találmányok, szüzsék, eszmények, példázatok). Szimbolikus jelleget ölthet az, ami ősi és ami új, ami pogány és ami keresztény eredetű, ami természeti (természetes) és ami civilizatorikus, ami szakrális és ami profán, ami paraszti-népi és ami arisztokrata vagy polgári eredetű, ami rurális és ami urbánus, ami maskulin és ami feminin, ami belföldön és ami külföldön rendelkezik népszerűséggel, ami alátámasztja egy korszak elfogadott értékrendjét és az is, ami aláássa, kikezdi azt.

A kötetet izgalmas olvasmánnyá teszi az egyes szimbólumok művelődés-, társadalomtörténeti eredetének, azaz a szimbólumrendszer történetének megvilágítása. Változatosak azok a motivációk, amelyek miatt a szimbólumok nemzeti jelleget öltenek, azaz „magyarságszimbólummá” válnak. A magyarságszimbólumok jelen kataszterben kiépített rendszerében a jelentésképzés következő eseteit találjuk meg: az etnogenezis motívumai (származás, eredettudat, a történelem mint a nemzeti önérvényesítés narratívája), a különböző népekkel való interférenca bizonyítékai, az életér adottságainak domesztikálása, az adott életér beélése és alakítása, az életmód és az életvitel kitermelt specifikumai, a szociokulturális specifikumok azonosítása és emancipálása, jellegzetes kulturális értékek generálása, elfogadtatása és használata. Ebben a folytonos, különböző korszakokban és környezetekben lezajló folyamatban jelentésképző és -kiemelő szerephez jutottak a nép, a nemzet, az életmód, a kultúra történetében emlékezetes kezdési és zárási időpontok, a fordulópontok, az újrakezdések, a folytonosságok, az évfordulók, az átvételek és revitalizációk, a helyszínek, a szereplők, a kulturális gesztusok. Egyetlen terület példáit kiragadva, a táplálkozási hagyományok közül a halászlé elkészítésének technológiája (a halhúsnak az ételben való domináns volta), fűszerezése (a felhasznált hagyma és paprika mennyisége), a vízrajzi adottsággal és a halkitermelés fontosságával való összefüggése, a halfogyasztás ünnepekhez (bőjt, karácsony, újév) kötődése és a (férfiak általi) készítés rituális jellege révén tett szert szimbolikus szerepre. A lebbencsleves rétegspecifikus étel volt, szimbólumként való értelmezése emancipatorikus gesztus: „a történelem egyes korszakaiban a szegénység a népesség jelentős részének életét jellemezte”. A nemzeti ébredés korában a gulyás pásztoréltből lett nemzeti, külföldön is elismert szimbólummá. A paprika a magyar életvitel

„karakterjegyévé” vált. A disznóölés és a disznótor közösségi tevékenység (közös munka, étkezés, komatálküldés). A lángos „népétel”, a piac, a vásár, a strandolás tartozéka. A palacsinta „idillien meghitt családi jelleg” hordozója. A dobostorta magyar kezdeményezés. Az új kenyér ünnepében „a kenyér és a magyar (keresztény) államiság szimbolikája” fonódik össze. A halászlé változatai regionális (bajai, szegedi, balatoni), lokális-regionális identitások kifejezői.

A szimbólumok a kommunikációban töltik be a szerepüket, vagy üzenetként, vagy a környezet tartozékaként. A szimbolikus jelentések azonban csupán akkor léteznek, ha az emberek generálják (aktivizálják), kommunikálják őket, és mások ezeket a jelentéseket érzékelik, receptálják. A magyarságszimbólumok használatának releváns helyzetei a nemzeti emlékünnepek, a migráció, a kisebbségi helyzet, a diaszpóralét, a turizmus, az interkulturális kommunikáció, a szocializációs gyakorlatok (felnőtt-gyerek kommunikáció, oktatás), a csoportidentitás gyakorlására kitalált hagyományok (családtalálkozó, településünnep). A globális kommunikációs környezet célzatos kommunikációs szándék hiányában is fellendítette a nemzeti szimbólumok szerepeltetését. Új helyzetnek tekinthető a lokalitások és a regionalitások születése és az ezzel járó, glokális kommunikáció fellendülése, valamint az örökségesítő, hagyományőrző és revitalizáló mozgalmak és egyesületek tevékenysége.

A szimbólumok többnyire diszkrét entitások. A jelentés a használat során észrevétlenül tapad a tárgyhoz, majd a használat során ráerősödik. A tárgy és a jelentése egy ideig összetartozik, olyan mértékben, hogy kölcsönösen meghatározzák, kisajátítják, átminősítik egymást; a jelentés materializálódik, a tárgy pedig spiritualizálódik. Létének ebben a szakaszában a szimbólum jelentése behatárolt és használata normatív jelleghű. Majd elszakadhatnak egymástól. Vagy

azért, mert a jelentés időszerűtlenné válik, vagy más objektumra száll át; a tárgy magára marad, tovább éli a maga életét (Eliade).

A rendszernek ezt a dinamikáját szemlélteti a jelen kötet. A szimbólumlexikonoktól eltérően úttörő kezdeményezésének számít, hogy az egyes szimbólumoknak a különböző szociális és regionális regiszterekben való előfordulását, elfoglalt helyét is jelzi és motíválja. Ezáltal képet kaphatunk az anyaországi és a határon túli magyar társadalom, az értelmiségi és nem értelmiségi réteg szimbolikus nyelvéről, identitásgyakorlatáról. Örvendetes a szerzők szándéka, hogy a szimbólumok rendszerbe (mintázatokba) szerveződését az egyének felől is megközelítsék. Akárcsak az a biztatásuk, hogy az olvasás során a kötetben körvonalazott szimbólumrendszer ki-ki egészítse ki, árnyalja a maga tapasztalataival. A használati habitusok vetnek majd fényt arra, hogy a szimbolikus jelentéseket hordozó objektumok milyen mértékben, milyen kontextusokban hozzák magukkal a jelentéseket, és milyen mértékben, milyen kontextusokban maradnak meg deszemantizált használati objektumoknak.

Ezt az ösztönzést elfogadva fogalmazzunk meg egy záró, az állandóan vagy huzamosan interetnikus, interkulturális környezetben élők szimbólumhasználatával

kapcsolatos reflexiót. A közösen használt világban a szimbólumok a kognitív térképezés, a tér szimbolikus kisajátításának eszközei, és ezáltal alternatív identitások megélését és működtetését teszik lehetővé, amelyek eltérő, „egymást kizáró [...] össze nem illeszthető történelemszemléletek és tudattartalmak” közegébe ágyazódnak. Ebben a „megduplázott világban” folyik az együttélés konszenzusokkal és konfliktusokkal telített diskurzusa, interkulturális kommunikációja. (Barna Gábor: Mentális határok – megduplázott világok. In: Balázs Géza et al. szerk.: *Folklorisztika 2000-ben. Folklor – Irodalom – Szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*. II. kötet. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2000. 689–701.) Néhány éve rendelkezünk az „erdélyi magyarságszimbólumok” lexikonával, amely mind a román, mind az anyaországi érdeklődők számára eligazítást nyújt a romániai magyar társadalom sajátos világában (Benó Attila–Péntek János szerk.: *Dicționar cultural maghiar-român*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2013; *Erdélyi magyar kulturális szótár*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2022).

KESZEG VILMOS